

МЕТОДОЛОГІЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Розглянуто поняття «природоохоронна діяльність», «природоохоронна робота», їх компоненти, рівні реалізації. Проаналізовано методологічні засади природоохоронної діяльності, її методи та принципи.

Ключові слова: природоохоронна діяльність, методологічні аспекти природоохоронної діяльності, методи та принципи захисту навколишнього середовища.

Актуальність дослідження. До глобальних пріоритетів, що мають доленосне значення для майбутнього людської цивілізації, можна віднести суспільство, людину й природу в їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності. Сьогодні незаперечним є факт погіршення впродовж останніх десятиріч екологічного стану навколишнього середовища в Україні, що призвело до реальної загрози порушення в ньому природної рівноваги. Сучасна екологічна ситуація вимагає нагального розв'язання.

У наш час відбувається пошук напрямів і способів вирішення екологічних проблем, шляхів гармонізації відносин суспільства, людини й природи. Одним із підходів до розв'язання цієї проблеми є активізація природоохоронної діяльності.

Дослідженню різних аспектів природоохоронної діяльності присвячено праці вітчизняних та зарубіжних вчених (З. Герасимчук, Б. Данилишин, М. Долішний, В. Кравців, В. Шевчук та ін.). Методологічно-філософські підходи до питань раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища висвітлені у роботах В. Вернадського, Е. Леруа, П. Тейяр де Шардена, Г. Щедровицького.

Мета дослідження. Узагальнення досліджень науковців та усвідомлення того, що подальший розвиток суспільства неможливий без урахування інтересів природи призвело до ідеї висвітлення методологічних аспектів

природоохоронної діяльності та виділення передумов для пошуку нових організаційно-технологічних підходів до здійснення природоохоронної роботи.

Результати дослідження. У філософському словнику діяльність – це поняття, що характеризує функцію суб'єкта в процесі його взаємодії з об'єктом [9].

В українському педагогічному словнику діяльність визначається як спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни [4].

Поняття «природоохоронна діяльність» розглядається нами у різних аспектах: 1) як органічна складова екологічної культури людини та суспільства і характеризує сферу їх взаємодії з природою. У такому розумінні поняття природоохоронної діяльності має історичний характер і визначається дослідниками як сукупність досягнень суспільства в його матеріальному та духовному розвитку, закріплених у звичаях, етичних нормах, в усталених стереотипах ставлення людини до природи, поведінці у природному середовищі; 2) як діяльнісна складова, що передбачає активні дії, спрямовані на покращення характеристик компонентів природного середовища, в тому числі відновлення їх якісних властивостей. У такому розумінні поняття природоохоронної діяльності включає розробку, організацію та технологію проведення природоохоронних заходів; 3) як якісна характеристика формування рис особистості, що передбачає наявність у людини відповідних знань і переконань, підпорядкування практичної діяльності вимогам раціонального природокористування. У такому розумінні природоохоронна діяльність є показником свідомого, відповідального ставлення особистості до природи.

Досліджуючи методологічні аспекти природоохоронної діяльності, ми виходили із того, що природоохоронна діяльність – це цілеспрямована діяльність людини й суспільства, направлена на формування тих якостей особистості, які необхідні для гармонійних відносин людини, суспільства й природи, що здійснюється з використанням системи методів, інструментів,

важелів впливу з метою збереження якості навколишнього природного середовища та забезпечення сталого розвитку.

Аналіз наукових праць філософів, екологів, педагогів, економістів привів до логічного узагальнення: природоохоронна діяльність включає екологічний, соціально-економічний, організаційний та технологічний компоненти [1; 2; 3; 5; 7].

Зміст екологічного компоненту природоохоронної діяльності зводиться до того, що результат природоохоронної діяльності характеризується зменшенням негативного впливу на довкілля та покращенням стану навколишнього природного середовища; соціально-економічного – задоволенням матеріальних та інших потреб людства у поєднанні із раціональним використанням природних ресурсів; організаційного – зменшенням негативних наслідків господарської діяльності для довкілля засобами організації та проведення активних природоохоронних дій; технологічного – впровадженням технологічних аспектів здійснення природоохоронних заходів.

Наведені аргументи дають підстави зробити висновок про те, що природоохоронна діяльність – це справа як особиста так і державна, яка включає:

- 1) політичну, юридичну і суспільну діяльності, спрямовані на збереження, раціональне використання та відновлення природи;
- 2) систему організаційних та технологічних заходів природоохоронного напрямку, що забезпечують збереження і відновлення природних ресурсів;
- 3) проектування виробничої діяльності, спрямованої на найбільш раціональне використання ресурсів.

Отже, можна стверджувати, що природоохоронна діяльність є наслідком природокористування, а система її регулювання поєднує в собі нормативні, організаційні, технологічні, економічні та інші компоненти.

Існує три рівні реалізації природоохоронної діяльності:

– локальний – мінімальний рівень здійснення природоохоронної діяльності окремими підприємствами, установами, організаціями та домогосподарствами;

– територіальний або галузевий – середній рівень здійснення природоохоронної діяльності, залежно від її мети та завдань, укрупненими об'єднаннями підприємств, установ, організацій або домогосподарств;

– державний – рівень забезпечення функціонування системи природоохоронної діяльності на державному або суспільному щаблі.

Кожен з цих рівнів характеризується зовнішніми та внутрішніми умовами, які можуть змінюватися.

До зовнішніх умов відносяться:

1) сучасний технологічний рівень розвитку виробництва, що визначає інтенсивність, обсяги та склад ресурсів, ступінь їх утилізації чи можливості повторного використання;

2) фоновий рівень забруднення, який є специфічним для кожної території та має враховуватись при проведенні моніторингу, застосуванні превентивних заходів щодо захисту довкілля або стягнення штрафів та компенсацій за забруднення довкілля;

3) традиції ведення господарства, від яких залежатиме успішність проведення тих чи інших заходів природоохоронної діяльності;

4) політична стабільність, соціально-економічні та демографічні показники розвитку суспільства як основа для активізації природоохоронної діяльності, послідовності її впровадження.

Внутрішні умови реалізації природоохоронної діяльності є показниками успішності або неефективності природоохоронних заходів, тому необхідно, щоб вони були вимірюваними завдяки набору параметрів, до основних з яких відносяться:

1) показники забруднення довкілля та їх динаміка, що є основними для природоохоронної діяльності;

2) показники модернізації і технологічного оновлення виробництва, використання якого залежить від суб'єкта та об'єкта функціонування;

3) рівень переробки, утилізації та використання відходів, що набуває все більшого значення в умовах постійної зміни технологій та появи нових видів відходів, антропогенного освоєння все більших територій, зростання обсягів споживання, а отже і збільшення відходів, що утворюються;

4) виконання міжнародних угод, конвенцій, протоколів, що набуває все більшого значення в умовах розширення впливу на природу і через виконання або невиконання нею зобов'язань. Наслідком цього є не тільки політичні або економічні санкції, але і втручання у проведення проектів, що матимуть вплив на навколишнє природне середовище;

5) стурбованість суспільства, що є одним з найбільш важливих показників.

Крім зовнішніх і внутрішніх умов існує інший вимір здійснення природоохоронної діяльності, що має свої закономірності, а саме: сила дії чинників впливу на реалізацію природоохоронної діяльності залежить від рівня, на якому вона здійснюється. Чим більш локальний рівень реалізації, тим конкретніший повинен бути вплив, тому для початкового рівня найбільш ефективним є економічний вплив, а найменш – міжнародний; найбільш прямолінійні механізми, або механізми безпосередньої дії (фіскальні, заборонні тощо), є дієвими на нижніх рівнях, а опосередковані стають впливовими на рівні держави та суспільства; для кожного рівня можна підібрати свій уніфікований набір механізмів та чинників впливу, який буде основою для розробки програми природоохоронних дій.

Отже, методологічну основу природоохоронної діяльності складають принципи, які пов'язані із її цілями та функціями, структурою, ресурсами та особливостями взаємодії із середовищем.

До принципів, що пов'язані із цілями та функціями відносяться: синергійність (односпрямованість дій підсистем (фінансової, нормативної, правової тощо), що посилює ефективність здійснення природоохоронної

діяльності); пріоритетність інтересів природоохоронної діяльності вищого порядку над інтересами її підсистем; емерджентність (цілі та функції компонентів системи природоохоронної діяльності не завжди збігаються з метою або функціями загальної системи природоохоронної діяльності; мультиплікативність (посилення зв'язку між діями на локальному, державному й глобальному рівнях).

Принципи, пов'язані зі структурою природоохоронної діяльності включають: цілісність (пріоритет побудови державної системи природоохоронної діяльності через розвиток розрізнених локальних програм); структурованість (дає змогу вирішувати складні завдання природоохоронної діяльності за допомогою розв'язання комплексу незначних проблем шляхом закріплення цілей, завдань, критеріїв їх досягнення і відповідних цифрових показників за структурними елементами різних ієрархічних рівнів); ієрархічність (можливість розглядати кожен елемент системи природоохоронної діяльності як систему (підсистему) більш глобальної системи).

До принципів, які пов'язані з ресурсами та особливостями взаємодії із середовищем відносяться: комунікативність (існування тісної та розгалуженої системи комунікації із зовнішніми та внутрішніми умовами); взаємозалежність системи природоохоронної діяльності і зовнішніх умов; адаптивність (прагнення до пристосування, зокрема адаптація параметрів системи природоохоронної діяльності до зовнішніх умов); надійність (здатність забезпечити функціонування системи природоохоронної діяльності за умов тимчасової неефективності або неможливості застосувати її фінансову, політичну чи інші складові).

Природно, що система підходів до здійснення природоохоронної діяльності потребує нових методів, що задовольнятимуть сучасні вимоги.

Універсальних методів захисту навколишнього середовища, які радикально вирішують проблему боротьби з забрудненнями, поки що не існує, і тільки поєднання декількох, раціонально підібраних і науково

обґрунтованих заходів в кожному конкретному випадку може привести до бажаних ефективних результатів охорони природного середовища.

Загальна класифікація методів захисту навколишнього середовища включає прямі та опосередковані методи.

Прямі методи дозволяють знизити масу, об'єм, концентрацію і рівень забруднень безпосередньо в джерелі їх утворення при основному технологічному процесі; розчистити джерело, укріпити береги водойм, тощо при безпосередній природоохоронній роботі. Наприклад: поліпшення якості палива (зниження в ньому вмісту сірки – основного забруднювача атмосфери при спалюванні), удосконалення топкових пристроїв, форсунок і пальників, переведення автотранспорту з бензинового на газове паливо чи на електроживлення (електромобілі), покращення якості ґрунту на основі комплексу заходів, тощо.

Опосередковані методи не забезпечують безпосереднього зниження рівня забруднень в джерелі при основному технологічному процесі, але дозволяють знизити до мінімуму або виключити їх утворення при проведенні наступних технологічних процесів. Вищою формою вдосконалення технології виробництва є створення замкнутих технологічних процесів, систем зворотного водопостачання і безвідходної технології, що можливо тільки при сполученні прямих і побічних методів.

Для захисту від антропогенних забруднень застосовують такі методи:

- технологічні – безпосередній вплив на технологічні процеси, які є джерелами забруднення, тобто активне втручання в технологію;

- організаційно-технічні – зменшення концентрацій і рівня забруднень на шляху їх розповсюдження в біосфері, тобто невтручання в технологію, а тільки боротьба з вже утвореними внаслідок технологічного процесу забрудненнями шляхом використання технічних засобів захисту і проведення організаційно-планувальних заходів;

- організаційно-педагогічні – здійснення активних природоохоронних дій учнівською та студентською молоддю.

При використанні технологічних методів проблема ліквідації забруднень вирішується радикально, але їх розробка і впровадження зв'язані з трудомісткими і дорогими заходами, а саме: реконструкцією підприємств і зміною існуючої технології; значними капітальними витратами; проведенням спеціальних науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт; вирішенням складних технологічних і організаційних задач не тільки науково-технічного, а і соціально-економічного плану.

Не зважаючи на проведення такого складного комплексу заходів, вирішити питання захисту навколишнього середовища тільки технологічними методами не завжди можливо. Тому ще широко застосовують організаційно-технічні методи, не зважаючи на те, що вони менш ефективні й захист навколишнього середовища в цьому випадку носить локальний характер.

Організаційно-технічні методи, застосування яких не зв'язано з безпосереднім впливом на джерело забруднення застосовують для захисту навколишнього середовища такими шляхами: розосередження джерел забруднення; локалізація джерел забруднення за рахунок ізоляції, герметизації, екранування, а також захоронення відходів, що дозволяє обмежити розповсюдження забруднювачів в біосфері; очищення викидів, що надходять в біосферу за допомогою спеціальних технічних пристроїв і апаратів, які використовують фізичні, хімічні, фізико-хімічні та біохімічні способи очищення і обеззаражування забруднювачів.

На сьогоднішньому рівні розвитку технології застосування організаційно-технічних методів є основним способом боротьби з забрудненням навколишнього природного середовища. При цьому перевага віддається розробленню і удосконаленню пристроїв і апаратів очищення викидів в біосферу.

Ефективна організація природоохоронних робіт неможлива без знання її технології. Саме тому вивчення наукових основ технології і організації природоохоронної діяльності необхідно майбутнім фахівцям.

Організаційно-педагогічні методи доповнюють запропоновані вище методи. Їх ефективність пов'язана із можливістю впливу на вирішення екологічних проблем засобами природоохоронної роботи (практична природоохоронна робота, конкретна природоохоронна робота) на регіональному рівні.

В умовах глобальної технологізації потужним важелем повороту людства в його ставленні до навколишнього середовища є природоохоронна робота, яку ми визначаємо, як активну практичну роботу, спрямовану на оптимізацію соціоприродної взаємодії на основі законів природи, принципів і норм екологічної етики, детермінованих світоглядною позицією суспільства в цілому, та конкретної особистості, зокрема [8, с.134].

Практична природоохоронна робота в будується на засадах комплексного розкриття проблем охорони природи; взаємозв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю у цій галузі; включення екологічних аспектів у структуру предметних, узагальнюючих та інтегрованих тем, які розкривають взаємодію суспільства і природи; поєднання аудиторних занять з безпосереднім спілкуванням з природою (екскурсії, походи, польові табори тощо); використання проблемних методів навчання (рольові ігри, екологічні клуби та ін.); поєднання аудиторної, позааудиторної і самостійної природоохоронної роботи [8, с.133].

Конкретна природоохоронна робота – система різноманітних за складністю, часовими та географічними межами здійснення, видів та способів конкретної, чітко спланованої у відповідності до індивідуальних можливостей конкретної особистості екологічно доцільної природоохоронної роботи в довкіллі. Вона має на меті формування й удосконалення практичних умінь і навичок з його охорони, розвиток і прояв вольових якостей, а також потреби й уміння виявляти активність у розв'язанні місцевих екологічних проблем. Тобто надання особистісного і суспільно значущого спрямування конкретній природоохоронній роботі значно підсилює її соціальний аспект в охороні окремих об'єктів, екосистем чи природи своєї місцевості в цілому.

Поняття «конкретна природоохоронна робота» є одним із найважливіших компонентів узагальненого поняття «природоохоронна діяльність». Саме тому конкретна природоохоронна робота розглядається нами кінцевим етапом практичного втілення набутих конкретною особистістю інтелектуальних умінь і практичних навичок з вирішення екологічних проблем своєї місцевості, і водночас, – кінцевим результатом та рівнем сформованості екологічної вихованості особистості. Це дозволяє зробити висновок, що роль практичних форм пізнання й охорони довкілля у формуванні відповідального ставлення людини до природи є провідною у процесах ціннісних переорієнтацій як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Отже, природоохоронна робота, усвідомлення необхідності оберігати та примножувати багатства природи – необхідні складові елементи природоохоронної позиції особистості.

Висновки. У рамках розглянутих принципів і методів природоохоронна діяльність повинна розглядатися з позицій еволюційного розвитку та зміни навколишнього природного середовища. Основоположною тезою природоохоронної діяльності є той факт, що будь-які закономірності розвитку, показники екологічного стану довкілля відображають ситуацію на момент проведення цієї роботи і є результатом антропогенного впливу протягом тривалого часу. Тому ефективність природоохоронної роботи залежить від взаємозв'язків у системі «людина – природа – суспільство» та від завдань, що потребують розв'язання як на рівні підприємств, організацій так і на рівні екологічної освіти молоді.

Література

1. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку: монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К.: ВІПОЛ, 1998. – 416 с.
2. Бербець М. А. Формування екологічної свідомості учнівської молоді з використанням народних традицій / М. А. Бербець, Б. П. Том'юк //

- Екологічна освіта та просвіта в сільській школі: мат. міжн. наук.-практ. конфер., (Чернівці, 17-18 вересня 2004 р.) / Мін-во освіти і науки України, Чернівецький національний університет. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 90-93.
3. Гирусов Э. В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы / Эдуард Владимирович Гирусов // Философские проблемы глобальной экологии: [сб. ст.]; [ред. кол.: Е.Т. Фадеев (отв. ред.) и др.]. – М.: Наука, 1983. – С. 105-120.
 4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко; гол. ред. С. Головка. – К.: Либідь, 1997. – 373, [3] с. – (Головна редакція літератури з духовного відродження України та історично-філософських наук).
 5. Лаптев Н. Д. Экологические проблемы: социально-политический и идеологический аспекты / Н.Д. Лаптев.– М.: Мысль, 1982. – 247 с.
 6. Мамедов Н. М. Глобальные аспекты экологического взаимодействия / Н.М. Мамедов // Вопросы философии. – 1981. – № 11. – С. 74-84.
 7. Манин Ю. М. НТР и экологизация производства / Юрий Матвеевич Манин. – Минск: Наука и техника, 1979. – 136 с.
 8. Совгіра С. В. Методика навчання екології: [підручник] / Світлана Василівна Совгіра. – К.: Наук.світ, 2007. – 450 с.
 9. Філософський словник / Під ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид. – Київ: Головна редакція українсько-радянської енциклопедії, 1986. – 798 с.

***Анотація.** Рассмотрено понятие «природоохранная деятельность», «природоохранная работа», их компоненты, уровни реализации. Проведен анализ методологических основ природоохранной деятельности, ее методов и принципов.*

***Ключевые слова:** природоохранная деятельность, методологические основы природоохранной деятельности, методы и принципы защиты окружающей среды.*

Summari. *The concept of "protected activity", "conservation work", their components, the level of implementation. Analyzed the methodological principles of environmental protection, its methods and principles.*

Keywords: *environmental activism, methodological aspects of environmental activities, methods and principles of environmental protection.*